

آسیب‌شناسی نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در تربیت نوجوانان

فاطمه صادقی^۱ / مظاهر حیدری^۲

چکیده

امروزه شبکه‌های اجتماعی و تأثیرات آن به عنوان رسانه‌ای نوین، از سوی نظریه‌پردازان مورد توجه ویژه قرار گرفته است. این شبکه‌ها با وجود محاسن و مزایای فراوان، آسیب‌ها و تهدیدهای تربیتی و اخلاقی فراوانی نیز به دنبال دارند. این پژوهش با شیوه توصیفی-تحلیلی ضمن بیان مفاهیم مرتبط با فضای مجازی، به آسیب‌شناسی این فضا بر تربیت نوجوانان در سه بعد «آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی»، «آسیب‌های جسمی» و «آسیب‌های روان شناختی» می‌پردازد. بر اساس یافته‌های این پژوهش، «تخریب روابط اجتماعی و انزوا»، «بحران هویت و خودبیگانگی»، «نیپیلیسم یا هیچ‌انگاری ارزشی» آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی هستند. آسیب‌های جسمی نیز شامل «سردرد»، «بیماری‌های گردن و کمر»، «لخته‌های خونی در وریدها»، «اختلالات بالای دست» و «بیماری‌های چشم» و آسیب‌های روان شناختی نیز شامل «اعتیاد به شبکه‌های مجازی»، «افسردگی» و «اختلال‌های جنسی و روابط ناهنجار» می‌شوند. ضرورت روشنگری جامعه به‌ویژه والدین و نوجوانان نسبت به معایب و آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی، از طریق آموزش و آگاه‌سازی خانواده‌ها توسط سازمان‌های مختلف به‌ویژه صدا و سیما، می‌تواند به عنوان بهترین راهکار در کاهش این آسیب‌ها مؤثر باشد.

واژگان کلیدی: آسیب‌شناسی، شبکه‌های اجتماعی، فضای مجازی، تربیت نوجوان.

۱. دانش‌آموخته سطح دو جامعة الزهراء (ع)، (نویسنده مسئول)، M.heidari012@gmail.com

۲. دانش‌آموخته سطح چهار حوزه علمیه قم، مدرس جامعة المصطفی (ع)، M.heidari012@gmail.com

مقدمه

امروزه گسترش امکانات تکنولوژی نوین به‌ویژه اینترنت و سهولت دسترسی به آن، ضمن دلبستگی و وابستگی شدید نوجوانان به این فضا، موجب بروز تغییرات بسیاری در نگرش، رفتار و زندگی آن‌ها شده است. انگیزه‌های نوجوانان با تغییر زمینه‌های ایجاد شده در رسانه‌ها و جامعه، متحول و مبنای بسیاری از دگرگونی‌ها در زندگی آن‌ها شده است. «تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و گسترش فراگیر آن که به دنبال خود مفاهیم جدیدی چون فضای مجازی و... را به همراه آورد، تغییر و تحولات زیادی در زندگی بشر ایجاد کرد و ما را با جهان جدیدی مواجه ساخت؛ جهانی که در آن متفاوت می‌اندیشیم، می‌نویسیم، می‌خوانیم، ارتباط برقرار می‌کنیم و به طور کلی جهانی که در آن متفاوت زندگی می‌کنیم». (ترلو، ۱۳۹۰، ص ۸) این شبکه‌ها با اهداف متعددی ایجاد شده و توسعه یافته‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به «ساماندهی و پیوند گروه‌های اجتماعی مجازی بر محور مشترکات اعتقادی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی»، «به اشتراک گذاشتن علاقمندی‌ها و ایجاد محتوا توسط اعضا» و «توسعه مشارکت‌های اجتماعی و تعاملات انسان‌ها» اشاره کرد. «هر شبکه اجتماعی، فرهنگ ارتباطاتی خاص خود را دارد؛ یعنی منش و گفتار مخصوص و منحصر به فردی را برای خود برگزیده است. البته می‌توان شبکه‌هایی را نیز یافت که فرهنگ ارتباطاتی تقلیدی را برای خود برگزیده‌اند. فرد با عضویت در هر شبکه اجتماعی، درگیر نوع خاصی از فرهنگ ارتباطاتی می‌شود که شامل برخورد، تکه‌کلام، اصطلاحات مخصوص، رفتار، تیپ شخصیتی و ظاهری و... است». (سلیمانی‌پور، ۱۳۸۹، ص ۱۹)

نوجوانان به دلیل تغییرات و تحولات شناختی، اجتماعی، اخلاقی، جسمی و جنسی که در این سن برای آن‌ها رخ می‌دهد؛ گرایش بیشتری به استفاده از شبکه‌های مجازی دارند. (اکبری و هاشمی، ۱۳۹۵؛ زکی، ۱۳۹۷) فضای سایبر، فضایی فرهنگی و اجتماعی است که فرد در موقعیت‌های متنوع، نقش‌ها و سبک‌های مختلفی از زندگی قرار می‌گیرد؛ از این رو سلطه مکان و محل بر زندگی فردی و اجتماعی نوجوان کاهش می‌یابد، چهارچوب‌های

معرفتی و ارزشی دینی کمرنگ و مسیر تربیت اخلاقی نوجوانان پر چالش می‌شود. پیشرفت تکنولوژی و سهولت دسترسی به انواع وسایل مدرن موجب شده ارتباط چهره به چهره نتواند تمام نیازهای انسان را برآورده کند؛ زیرا شیوه کنش متقابل و زندگی آدمی تحت تأثیر این تغییرات قرار گرفته است؛ به گونه‌ای که تصور زندگی بدون وجود رسانه‌های ارتباطی مُدرن، دشوار و حتی غیر ممکن است. «نوآوری‌های جدید می‌تواند دنیا را به شکل غیر قابل تصویری تغییر دهد». (ترلو، ۱۳۹۰، ص ۵۹) «توماس هاگز (۱۹۹۴) معتقد است مادامی‌که تکنولوژی تکامل می‌یابد، ارتباط نیز تغییر می‌کند». (ترلو، ۱۳۹۰، ص ۷۶) از جمله این تغییرات می‌توان به ارتباط استفاده بی‌رویه از اینترنت و کاهش ارتباط با افراد خانواده، کاهش اندازه حلقه اجتماعی، افزایش افسردگی و تنهایی اشاره کرد. (کروات و همکاران، ۱۹۹۸، ص ۱۰۱۷ به نقل از ترلو، ۱۳۹۰، ص ۸۰)

در این زمینه تحقیقات بسیاری انجام شده و نتایج ارزشمندی نیز به دست آمده است. از جمله این نتایج می‌توان به نتایج تحقیق میرفردی و همکارانش (۱۳۹۶) اشاره کرد. بنا بر این پژوهش، میان میزان دینداری دانشجویان با توجه به وضعیت عضویت و نوع فعالیت آن‌ها در شبکه‌ها، تفاوتی معنادار و میان سابقه عضویت در شبکه‌ها و میزان دینداری آنان، رابطه‌ای معنادار وجود دارد. همچنین تفاوتی معنادار میان میزان دینداری دانشجویان با توجه به جنسیت و گروه تحصیلی آن‌ها وجود دارد. این در حالی است که میان میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و میزان دینداری، رابطه معناداری مشاهده نشده است.

نتایج پژوهش سعادت (۱۳۹۵) گویای آن است که در دنیای پرشتاب فناوری‌های نوین که فضای مجازی به عنوان یک فرصت یا تهدید، دست‌اندرکاران تربیت نسل جوان را با چالشی بزرگ روبه‌رو کرده است؛ فناوری فضای مجازی نه تنها به عنوان یک سخت‌افزار بلکه به عنوان یک نرم‌افزار عمل کرده است و عمق اثرگذاری آن نیز افزون خواهد شد. از آنجا که حفظ و احیای اعتقادات و تربیت اسلامی نیاز به تبلیغ و اطلاع‌رسانی دارد، می‌توان

از این فناوری بهترین و بیشترین بهره‌ها را برد. از این رو باید فرهنگ‌سازی برای رویارویی و بهره‌وری بیشتر از فناوری‌های نوین را در رأس برنامه‌های آموزش و پرورش قرار داد و فرهنگ استفاده صحیح از امکانات فضای مجازی را به نوجوان و کودکان آموزش داد.

با توجه به اهمیت فضای مجازی در توسعه جوامع، در کشور ما نیز اخیراً فناوری اطلاعات ارتباطات مورد توجه ویژه قرار گرفته است؛ اگر چه در این رابطه آسیب‌های مهم و جدی‌ای وجود دارد که باید به ریشه‌یابی آن‌ها پرداخت. ایران از نظر بهره‌مندی از اینترنت در میان ۱۸۷ کشور جهان، رتبه ۸۷ را کسب کرده است. ۳۵ درصد استفاده‌کنندگان اینترنت را قشر جوان تشکیل می‌دهند و میانگین مصرف شده برای اینترنت، ۵۲ دقیقه در هفته بوده است. (صادقیان، ۱۳۸۴) شبکه‌های دوست‌یابی در کشور ما به سرعت رو به افزایش است و ایرانی‌ها رتبه سوم در این شبکه‌ها را کسب کرده‌اند. (ستارزاده، ۱۳۸۶)

بروز آسیب‌های نوظهور می‌تواند زمینه‌ساز نوع جدیدی از آسیب‌های اجتماعی و روانی باشد. بنابراین شناخت فضای مجازی، کارکردها و اثراتی که بر روابط و تعاملات افراد به‌ویژه نوجوانان می‌گذارد، جهت پیشگیری و کاهش این آسیب‌ها لازم و ضروری است. با توجه به کمبود تحقیقات در حوزه شبکه‌های اجتماعی و به‌خصوص اثرات آن در زندگی و رفتار نوجوانان باید با در نظر گرفتن نیازها، زمینه‌ای برای برنامه‌ریزی صحیح فراهم شود. این پژوهش با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با استناد بر پژوهش‌های پیمایشی سایر محققین، با بررسی ابعاد مختلف گرایش نوجوانان به فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، تهدیدها و چالش‌های موجود در فضای مجازی بر تربیت نوجوانان را بررسی کرده است.

۱. مفهوم‌شناسی

۱.۱. تربیت

«تربیت» از ریشه «ربو» یا «ربب» و به معنای فزونی و رشد است. (ابن فارس، بی‌تا، ص ۴۱۹؛ راغب اصفهانی، ۱۴۲۷، ص ۳۴۰؛ ابن‌منظور، ۱۳۸۹، ج ۲، ص ۱۴۴۳؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۶۱) فراهیدی

ریشه آن را به معنای زیادت دانسته است. (فراهدی، بی‌تا، ج ۸، ص ۲۸۴) راغب اصفهانی نیز در مفردات ألفاظ القرآن ضمن بیان همین معنا، اصل این کلمه از «رب» دانسته و معتقد است یک حرف آن برای تخفیف در لفظ به حرف (ی) تبدیل شده است. (راغب اصفهانی، ۱۴۲۷، ص ۳۴۰) او در بیان معنای «رب» با اشاره به تدریجی بودن آن گفته است: «الرَّبُّ فِي الْأَصْلِ: التَّربِيَةُ، وَهُوَ إِنْشَاءُ الشَّيْءِ حَالاً فَحَالاً إِلَى حَدِّ التَّمَامِ». (همان، ص ۳۳۶) همچنین «رب» در معاجم گوناگون به معنای «مالک»، «سید»، «مدبر» و «مربی» آمده است. (ابن فارس، بی‌تا، ص ۳۷۸؛ ابن منظور، ۱۳۸۹، ج ۲، ص ۱۴۲۰؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۶۳)

علامه مصطفوی پس از بیان نظرات مختلف لغت‌شناسان، اصل واحد یا همان گوهر معنایی در این ماده را تورم همراه با زیاد شدن دانسته است؛ بدین معنا که شیء در خود متورم شده و بدان وسیله برای او فضل و زیاده‌ای حاصل شده است. (مصطفوی، ۱۳۹۳، ج ۴، ص ۳۳ و ۳۴) ایشان معتقد است دیگر معانی لغوی بیان شده توسط لغت‌شناسان مانند «زیادت»، «فضل»، «نمو»، «الطول»، «العظم»، «الزکاء» و ... اصل آن نبوده است؛ بلکه شباهتی به این ریشه دارد و از آثار و لوازم آن است. بنابراین معنای لغوی این ریشه، «افزودن و رشد» و یا «پروراندن و به کمال رساندن شیء» است.

در معنای اصطلاحی نیز تربیت به معنای «هر گونه فعالیتی است که مربیان، والدین یا هر شخصی به منظور اثرگذاری بر شناخت، نگرش، اخلاق و رفتار فردی دیگر بر اساس اهداف از پیش معین شده، انجام می‌دهد» (داوودی و حسین‌زاده، ۱۳۹۱، ص ۱۰). همچنین به معنای «فراهم نمودن زمینه‌ها و عوامل به فعلیت رساندن یا شکوفا کردن استعداد های شخصی انسان، در جهت رشد و تکامل اختیاری او به سوی هدف‌های مطلوب و بر اساس برنامه‌های منسجم است». (ثابت، ۱۳۸۶، ص ۴۲) در واقع تربیت، به معنای برنامه‌ریزی و فعالیت محاسبه شده در جهت رشد و تدبیر شئون اجتماعی برای رسیدن انسان به کمال دنیوی و سعادت جاویدان الهی است.

۲.۱. فضای مجازی

فضای مجازی، ترکیب دو واژه «فضا» و «مجاز» است که معنای هر یک در ادامه می‌آید.

- فضا

مفهوم فضا در مقابل مفهوم مکان به کار گرفته می‌شود که این دو مفهوم، تفاوت‌های اساسی با یکدیگر دارند. اولین وجه تمایز مکان و فضا، سطح انتزاع این دو مفهوم است. فضا در مقایسه با مکان، مفهومی انتزاعی است که به سختی قابل تصور می‌باشد؛ به گونه‌ای که درک این مفهوم بدون واسطه درک مکان برای آدمی غیر ممکن است. (سروی زرگر، بی‌تا) گل محمدی (۱۳۸۶) به نقل از مورلی و رایبیز، دیگر تفاوت‌ها را این گونه بیان کرده است: «فضا عبارت است از همه جا، ولی مکان جایی معین است. مکان، محتوا دارد؛ ولی فضا نوعی خلأ است. مکان دو بعدی است، در حالی که فضا سه بعد دارد. مکان قابلیت مرزبندی دارد، اما فضا بی‌مرکز و نامتناهی است». (گل محمدی، ۱۳۸۶، ص ۱۸) وی همچنین به نقل از هال می‌گوید: «مکان‌ها ثابت می‌مانند، اما فضا می‌تواند در یک چشم به هم زدن تغییر کند و عوض شود. بنابراین فضا مفهوم بسیار گسترده‌تر و پیچیده‌تری نسبت به مکان دارد و شاید همین ویژگی‌های فضا است که باعث خاص شدن و به وجود آمدن دیگر خصوصیات فضای مجازی (اینترنت) شده است». (همان)

- مجازی

مجاز گاهی در مقابل امر حقیقی معنا، و گاهی به عنوان امری وهمی و خیالی فرض می‌شود. گاهی در مقایسه با واقعیت محسوس و بدن مورد استفاده قرار می‌گیرد و در مواردی نیز به عنوان امری ذهنی در مقابل امری عینی تلقی می‌شود. استعمال یک لغت در خارج از معنای اولیه را نیز مجاز دانسته‌اند. (عاملی، ۱۳۹۱، ص ۲) بنابراین فضا یا جهانی با خصلت مجازی، در مقابل فضا یا جهان واقعی قرار می‌گیرد که فضای دوم نیز نامیده می‌شود. مجازی بودن هیچ‌گاه موجب کاستن تأثیر واقعیت نمی‌شود؛ بلکه واقعیت را به شکل مجازی بازنمایی می‌کند. واقعیت مجازی قلمروهای خیال‌گونه‌ای را خلق می‌کند که

«واقعی» به نظر می‌رسند، اما به صورت مستقیم با جهان - به صورتی که آن را درک می‌کنیم - ارتباط ندارند. (حسینی، ۱۳۸۵)

برخی فضای مجازی را مترادف با اینترنت می‌دانند؛ در حالی که اینترنت، ابزار ورود به فضای مجازی است. اینترنت، سامانه‌ای جهانی از شبکه‌های رایانه‌ای به هم پیوسته است که برای ارتباط با یکدیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد. در واقع اینترنت از میلیون‌ها شبکه خصوصی، عمومی، دانشگاهی، تجاری و دولتی در اندازه‌های محلی و کوچک تا بسیار بزرگ و جهانی تشکیل شده است که با آرایه‌های وسیعی از فناوری‌های الکترونیکی و نوری به هم متصل شده‌اند. (سیاح طاهری و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۲۸) طارمی (۱۳۸۷) در تعریف فضای سایبر یا فضای مجازی گفته است: «محیط الکترونیکی واقعی است که ارتباطات انسانی به شیوه‌ای سریع، فراتر از مرزهای جغرافیایی و با ابزار خاص خود در آن، زنده و مستقیم روی می‌دهد. قید «واقعی»، مانع از این است که مجازی بودن این فضا به معنای غیر واقعی بودن آن تصور شود؛ چرا که در این فضا نیز همان ویژگی‌های تعاملات انسانی در دنیای خارج همچون مسئولیت وجود دارد. در واقع فضای سایبریک تنها مجموعه‌ای از ارتباطات نیست؛ بلکه محیطی است که ارتباطات در آن انجام می‌شود. اگر چه ممکن است این ارتباطات در همه حال برخط نباشد، ولی زنده و واقعی و مستقیم است. از این رو تأثیر و تأثر بالایی در این روابط رخ می‌دهد». (طارمی، ۱۳۸۷، ص ۳۲)

در تعریف شبکه‌های اجتماعی نیز گفته‌اند: «شبکه‌های اجتماعی، سایت‌هایی هستند که از یک سایت ساده مانند موتور جستجو با اضافه شدن امکاناتی همچون چت و ایمیل و چیزهای دیگر، خاصیت اشتراک‌گذاری را به کاربران خود ارائه می‌دهند. شبکه‌های اجتماعی، محل گردهمایی صدها میلیون کاربر اینترنت است که بدون توجه به مرز، زبان، جنس و فرهنگ، به تعامل و تبادل اطلاعات می‌پردازند. هدف از این شبکه‌ها، ایجاد جهانی آزادتر و شفاف‌تر و درک و ارتباط بیشتر است». (عاملی، ۱۳۸۹، ص ۱۲) به عبارتی «فضای مجازی، محیطی مشتمل بر شبکه‌های آنلاین کامپیوتری است که به مبادله اطلاعات با

یکدیگر می‌پردازند. این فضا مشتمل بر فرهنگی است که میان کاربران آن ایجاد می‌شود».

(حسینی، ۱۳۸۵)

۲. ویژگی‌های فضای مجازی

تبدیل شدن فضای مجازی به عرصه حقیقی در شرایط کنونی، موجب بروز چالش‌هایی در جامعه شده است که حاصل توسعه سریع اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و پایین بودن دانش رسانه‌ای جامعه است. در ادامه برخی از ویژگی‌های این فضا مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱. پویایی زمان

بر خلاف دنیای واقعی که زمان گذشته و آینده دارد، هم‌زمانی در فضای مجازی موجب بروز نوعی پویایی در کار می‌شود. در فضای مجازی روز و شب وجود ندارد و در هر لحظه از اتصال به اینترنت می‌توان افراد بسیاری مشاهده کرد که در این فضا مشغول به کار هستند. در واقع کار در فضای مجازی تمامی ندارد؛ یعنی تولید و توزیع، پیوسته و ناتمام ادامه دارد. (سیاح طاهری و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۳۳)

۲-۲. فشردگی مکان

ویژگی دوم فضای مجازی، فشردگی مکان در آن است. در فضای حقیقی فاصله جغرافیایی، محدودیت به شمار می‌رود، اما در فضای مجازی این محدودیت از بین رفته است و همه جهان با یکدیگر همسایه شده‌اند؛ به گونه‌ای که افراد بدون طی مسافت فیزیکی می‌توانند با دوستان، همکاران، جوامع و فرهنگ‌های مختلف آشنا شوند و با یکدیگر تعاملات برقرار کنند. در این فضا اخبار به سادگی در دسترس افراد قرار می‌گیرد و به سرعت باعث واکنش‌هایی می‌شود. (گروه مؤلفان، ۱۳۹۵، ص ۳۴)

۲-۳. تکثر و تنوع عددی

جهان مجازی، محیطی متکثر، عددی، غیر مرکزی و به هم پیوسته است. این ویژگی موجب لایه‌ای شدن فضای مجازی می‌شود که طبقه‌بندی اطلاعات و دسترسی به آن‌ها را سرعت می‌بخشد. اطلاعات مربوط به اشخاص، علوم، ادیان، هنرها، اشیاء و اماکن در فضای مجازی به راحتی قابل دسترس هستند. در واقع فضای مجازی، نوع متفاوتی از واقعیت مجازی دیجیتالی است که آن را «واقعیت خلق شده به وسیله رایانه» می‌دانند؛ واقعیتی که از آن جهت مجازی یا مصنوعی است که در دنیای واقعی و محیط مادی، مکانی را اشغال نکرده و در اذهان کاربران و تعامل با واسطه الکترونیکی به وجود آمده است و به سبب آن افراد می‌توانند زندگی جدیدی را تجربه کنند. (گروه مؤلفان، ۱۳۹۵، ص ۳۴)

۲-۴. پیوستگی و یکپارچگی

به هم پیوستگی و یکپارچه بودن فضای مجازی، موجب ارائه خدمات اینترنتی مکمل شده است. خدمات اینترنتی نیز با توجه به زیرساخت، برنامه، محتوا، لایه‌های مختلف و متنوعی پیدا می‌کند. انتقال سطح خدمات از خرد به کلان و از تصویر جزئی به تصویر کامل، موجب به وجود آمدن نوعی یکپارچگی خدمات می‌شود. برای مثال هر فرد همزمان می‌تواند با درخواست ویزا، فضای هتل‌ها را مشاهده و بلیت هواپیما تهیه کند. (سیاح طاهری و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۳۴)

۲-۵. گمنامی هویت

گمنامی و سیال بودن هویت کاربران، از دیگر خصوصیات این فضا است. هویت افراد در طول تاریخ همواره ثابت، ایستا و استوار بر تعریف مشخص پشتیبانی شده از سوی جامعه‌ای که در آن متولد شده و نظام‌های قانونی آن جامعه بوده است، اما در فضای مجازی برای فرد این امکان فراهم شده است که سن، جنس، طبقه و دیگر ویژگی‌های اجتماعی و

فرهنگی خود را همان‌گونه که می‌خواهد، معرفی کند و پس از مدتی این مشخصات را تغییر دهد. امکان گمنامی و ناشناخته بودن، پنهان‌سازی ابعادی از شخصیت، جست‌وجوی همفکران، دوستی با دوستان، اختیار و اقتدار مطلق و احساس عدم تعلق به مکان خاص، از مهم‌ترین تأثیرهای این فضا بر افراد است. (همان، ص ۳۵)

۲-۶. فردگرایی

فضای مجازی فاقد محدودیت‌های ناشی از عضویت در خانواده، گروه و جمع‌های خاص است؛ از این رو فرد بدون نیاز به تأیید دیگران و متناسب با هنجارها می‌تواند به راحتی با دیگران ارتباط برقرار یا قطع رابطه کند. اگر چه این ویژگی احساس آزادی زیادی به افراد می‌دهد، اما موجب بروز خودمحوری و فردگرایی در افراد می‌شود؛ به‌گونه‌ای که کاربران فقط به خود و خواسته‌هایشان می‌اندیشند و به مرور ترجیح می‌دهند که به جای ارتباط با دیگر انسان‌ها، با رایانه بی‌طرفی ارتباط برقرار کنند. (همان، ص ۳۵)

۳. آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی در تربیت نوجوانان

گسترش شبکه‌های اجتماعی، موجب بروز تغییراتی در جنبه‌های مختلف زندگی شده و در کنار دستاوردهای انکارناپذیر مثبت در بخش‌های مختلف، پیامدهای ناخوشایندی نیز به همراه داشته است. این اقدامات کلیشه‌ای و روزمره در پشت ظاهر بی‌خطر و آرام خود، آسیب‌های فردی و اجتماعی فراوانی را به دنبال داشته است. در عصر حاضر به سبب سرعت تبادل اطلاعات، گستره وسیع تعاملات و نفوذ شبکه‌های مجازی بر تمام ابعاد زندگی انسان از یک سو و استقلال‌طلبی، رشد شناختی و اجتماعی نوجوان از سوی دیگر به جای استفاده از رویکرد سلبی در تربیت، باید با آگاهی از چالش‌ها و مخاطرات، راه‌های برون‌رفت را شناسایی کرده و با بهره‌گیری از فرصت‌ها، تهدیدها را به فرصت تبدیل نمود.

۱.۳. آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی

در بررسی آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی و بررسی کارکردهای منفی آن، در نظر گرفتن انگیزه‌های نهفته در پشت صحنه شبکه‌های مجازی و اهداف گردانندگان آن، اهمیت ویژه‌ای دارد. یکی از حوزه‌های پژوهشی در این زمینه، «امپریالیسم فرهنگی»^۱ یا «امپریالیسم رسانه‌ای»^۲ است که در ادامه به سه مورد از کارکردهای منفی شبکه‌های مجازی و نمونه‌ای از تهدیدات و آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی اشاره می‌شود.

۱.۱.۳. تخریب روابط اجتماعی و انزوای اجتماعی

انسان، موجودی اجتماعی است و رشد جنبه‌های مختلف شخصیت او نیز در بستر اجتماع شکل می‌گیرد. گرایش به اجتماعی شدن که در نوجوانان و جوانان نمود بیشتری دارد و خود را به شکل گروه‌گرایی در دایره همسالان نشان می‌دهد، عامل مهمی در شکل‌گیری هویت نوجوان است و به رشد اجتماعی او کمک می‌کند. این در حالی است که فردمحوری به وسیله حضور در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، موجب کم‌رنگ شدن دغدغه افراد برای پیگیری نقش‌های اجتماعی و خانوادگی می‌شود. افزایش دلبستگی به لذت‌های خودمحور، غلبه فردمحوری بر خانواده‌محوری و حضور در فضای مجازی برای رفع نیاز عاطفی، از نتایج حضور بدون شناخت در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی است. (محمدی‌جو، ۱۳۹۲، ص ۱۹)

ارتباط با دیگران از طریق فضای مجازی (پست الکترونیک، پیام کوتاه، چت و ...)، یکی از شیوه‌های متداول برای گسترش روابط و تداوم آن در زندگی امروزی است. اینترنت و رایانه علی‌رغم ویژگی‌های مثبتی همچون جنبه‌های آموزشی، ارائه خدمات ارتباطی و ...، جنبه‌های منفی بسیاری نیز دارد. مطالعات «آفو» (۱۹۹۸) گویای آن است که استفاده از

۱. گونه‌ای از امپریالیسم و به معنای «کاربرد قدرت سیاسی و اقتصادی برای پراکندن ارزش‌ها و عادت‌های فرهنگ متعلق به آن قدرت در میان مردمی دیگر و به زبان فرهنگ آن مردم» (آشوری، ۱۳۸۷، ص ۲۷) است.

۲. امپریالیسم رسانه‌ای یا امپریالیسم اطلاعاتی، به این معناست که رسانه‌ها و اطلاعات، مهم‌ترین ویژگی تمرکز سرمایه، صدور سرمایه، تجارت جهانی و جنگ است که آشکارا نیست. (حاجی محمدی، ۱۳۹۸، ص ۱۲)

اینترنت، موجب ایجاد احساس تنهایی، انزوای اجتماعی، دوری از خانواده و به طور کلی کاهش سلامت روانی می‌شود. (ایرانلو، ۱۳۹۰، ص ۱) «وین و کانر» (۲۰۰۵) در مقاله‌ای با عنوان «اغراق در باب فضای مجازی» اثرات منفی رسانه‌های جدید و فضای مجازی بر نظام خانواده را بیان کرده‌اند. آن‌ها در این مقاله با زیر سؤال بردن بحث گمنامی در فضای مجازی، تخریب روابط اجتماعی، انزوای اجتماعی واقعی در میان اعضای خانواده، کاهش تعاملات کاربر در فضای واقعی خانواده و تکنولوژی زندگی اعضای خانواده را عامل تخریب ارتباطات انسانی و تعاملات اجتماعی اعضای خانواده در درون و بیرون از آن می‌دانند و معتقدند: «تعاملات در فضای مجازی باعث تعلق و سرسپردگی فرد به این فضا و غرق شدن در فردیت ناخواسته خود است. این امر باعث انزوای اجتماعی، جامعه‌ای اتمیزه شده^۱ و کاهش تعاملات واقعی در جهان حقیقی می‌شود. فضای مجازی، عامل تخریب جامعه واقعی در ازای جامعه واهی مجازی است». (به نقل از خجیر، ۱۳۹۶، ص ۵)

امروزه اینترنت جایگزین روابط دوستانه و فامیلی و موجب شکل‌گیری انزوای اجتماعی در افراد شده است. «نتایج پژوهش شاندرز (۱۳۸۶) نشان داده است که استفاده زیاد از اینترنت، با پیوند ضعیف اجتماعی مرتبط است. کاربرانی که از اینترنت کمتر استفاده می‌کنند، به طور قابل ملاحظه‌ای با والدین و دوستان‌شان ارتباط بیشتری دارند». (صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۶، ص ۳۹۳)

۲.۱.۳. بحران هویت و خودبیگانگی

امروزه یکی از مشکلات جدی جامعه که به عنوان تهدید اجتماعی، فرهنگ‌های بومی و محلی را در معرض خطر قرار داده است؛ از خودبیگانگی است که گسترش آن در میان افراد جامعه، موجب شکل‌گیری بحران هویت در جامعه می‌شود. (جوانی، ۱۳۸۶، ص ۵) هنگامی که فرد نتواند ارزش‌ها و نظرات والدین را به میزان قابل توجهی با ارزش‌ها و عقاید دوستان،

۱. Atomization: جامعه‌ای که هر کسی تنها به فکر منافع شخصی خود است و نسبت به دیگران بی‌توجه می‌باشد.

همسالان و سایر افراد مهم در زندگی خود تطبیق دهد و نداند کدام یک از این دیدگاه‌ها، با ارزش‌ها و معیارهای او منطبق است؛ دچار بحران هویت شده است. (خدایاری فرد، ۱۳۸۰، ص ۴۲) یکی از مهم‌ترین عوامل بروز بحران هویت در جوامع فعلی، گسترش صنعت ارتباطات و به‌ویژه فضای مجازی اینترنت و شبکه‌های اجتماعی است که به کشورهای جهان سوم و در حال توسعه محدود نیست؛ به طوری که در جهان امروز هیچ جامعه‌ای را نمی‌توان یافت که مدعی در امان ماندن از تأثیرات ناشی از این بحران باشد. (معمار و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۱۷۶) «نیکولاس کر» در تحقیقی که در سال ۲۰۰۹ منتشر نمود، به بیان تأثیر اینترنت و مشتقات آن در نحوه آموزش، یادگیری و تفکر کاربر و تغییر ظرفیت درک و فهم او پرداخته است. وی معتقد است در سال‌های اخیر سهم اینترنت در آموزش و یادگیری کاربران نوجوان و جوان در حال پیشی گرفتن از سهم والدین و اعضای خانواده است، اما این آموزش و نحوه تفکر از نظر ماهوی بسیار متفاوت است. وی بر اساس ایده‌ای از یک متخصص مغز معتقد است اطلاعات متعدد، متناقض و فراوان روی مغز کاربر تأثیر می‌گذارد و فهم وی را به صورت سطحی می‌کند و نظام تفکر وی را مغالطه‌ای و بی‌نظم می‌نماید. بر اساس این تحقیق، کاربرانی که به صورت گسترده از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند و تعامل نادرستی با آن‌ها دارند، در درازمدت توانایی تمرکز بر موضوعات و مسائل، درک و فهم مطالب و توان تحلیل، فهم استدلال‌های قوی و مفصل و حتی شوق مطالعه جدی را از دست می‌دهند و به یک مرورگر عادی تبدیل می‌شوند. (به نقل از خجیر، ۱۳۹۶، ص ۶) دسترسی کودکان و نوجوانان به شبکه‌های اجتماعی و انتشار محتوای غیراخلاقی، تصاویر مستهجن، رعایت نشدن گروه‌های سنی، سوءاستفاده‌های جنسی و ... موجب نادیده گرفته شدن بسیاری از باورهای تربیتی و شکل‌گیری الگوی تربیتی خاصی می‌شود که خانواده در ایجاد آن کمترین سهم را دارد. (خجیر، ۱۳۹۳، ص ۶۵)

۱. این متخصص معتقد است اطلاعات ساختار نیافته و متناقض، ساختار مغز انسان را تغییر می‌دهد و آن را به حافظه‌دانی تبدیل می‌کند.

در جامعه‌ای که پابندی به هویت و اصالت‌های فرهنگی، قومی و مذهبی حاکم باشد، آمار بزهکاری‌های اجتماعی بسیار کم و محدود می‌شود؛ در حالی که جوامع بحران‌زده که اسیر تهاجم فرهنگی و قربانی بحران هویت شده‌اند، ظرفیت‌های فوق‌العاده‌ای برای ارتکاب جرم در جامعه دارند؛ از همین روست که آمار جرایم در این جوامع افزایش می‌یابد. (شاه جهان پور، ۱۳۹۶، ص ۶۸؛ خسروشاهی و جوادی، ۱۳۹۵، ص ۹۵)

۳.۱.۳. نیهیلیسم ارزشی

دنیای مدرن با سرعت هر چه بیشتر در حال حرکت به سمت و سویی است که بسیاری از متفکران غربی از آن به هیچ‌انگاری، نیست‌انگاری یا نیهیلیسم یاد می‌کنند. نیهیلیسم معتقد است هیچ ارزشی وجود ندارد و ارزش‌ها، بی‌ارزش شده‌اند. در واقع نیهیلیسم، سرخوردگی و وازدگی از نظم و نظام موجود است که با گسترده شدن ناتوانی ارزش‌های موجود در ذهن، نسبت به آنچه که وجود دارد؛ کینه و کدورت شکل می‌گیرد. در نیهیلیسم یا هیچ‌انگاری، فقدان هدف اجتماعی، بی‌معیاری و نداشتن و نپذیرفتن شاخص، میزانی جهت سنجش امور مطرح است. (آراسته‌خو، ۱۳۸۱، ص ۱۰۳) به عبارتی این مکتب یک وضعیت روان‌شناختی و معرفت‌شناختی است که در آن معنای زندگی و هر چه در آن است، از میان رفته است و بشر را دچار اضطراب و سردرگمی‌های روحی و روانی می‌کند. در چنین شرایطی زندگی و دنیا جدی گرفته نمی‌شود. یک نیهیلیست در مواجهه با مسائل و مشکلات زندگی، هیچ‌گونه توضیح و تفسیر و توجیهی ندارد؛ گویی غریبه‌ای است که در میان واقعیت‌های این جهان گیر افتاده است، هیچ قدرتی مبنی بر درک و فهم مفاهیم و حقایق جهان ندارد و قادر به تغییر هیچ چیز در درون خود و جهان بیرونی نیست. (زمانیان، ۱۳۸۵)

در دوران نوجوانی از یک سو با مطرح شدن ارزش‌ها و استانداردهای اخلاقی برای آدمی، توانایی‌های فزاینده نوجوانان موجب توجه بیشتر آنان به مسائل و ارزش‌های اخلاقی و پیدا کردن راه‌های پیچیده‌تر برای کنار آمدن به آن‌ها می‌شود. از سوی دیگر آنچه جامعه از آنان می‌خواهد، به سرعت در حال تغییر است. این مسئله مستلزم ارزیابی

مجدد و مداوم ارزش‌ها و اعتقادات اخلاقی است. (حسینخانی، ۱۳۸۵، ص ۱۸) در این شرایط سایه شوم تفکر نیهیلیستی ارزش‌های اخلاقی را تحت الشعاع قرار می‌دهد تا آنجا که ارزش‌هایی همچون احترام به والدین، عمل به قول و وعده، اهمیت دادن به لقمه حلال، آمادگی برای دفاع از دین و اعتقادات و مراعات احکام شرعی و ... قداست خود را از دست می‌دهند. بنا بر پژوهش‌ها، التزام افرادی که از فضای مجازی استفاده نمی‌کنند نسبت به این ارزش‌ها (احترام به والدین، عمل به قول و وعده، اهمیت دادن به لقمه حلال و...)، بیشتر و محکم‌تر از کاربران فضای مجازی است. (کرم‌اللهی، ۱۳۸۸، ص ۲۱۹ و ۲۲۰)

۲.۳. آسیب‌های جسمی

شبکه‌های مجازی، بر سلامت جسمی افراد نیز تأثیرگذار هستند و عوارض جسمی متعددی را برای فرد به وجود می‌آورند که اغلب نیز مورد بی‌توجهی در خانواده‌ها قرار می‌گیرد.

۱.۲.۳. سردرد

استفاده از اینترنت می‌تواند موجب بروز سه نوع سردرد شود.

- سردردهای تنشی

این نوع سردردها اغلب به دلیل کشیدگی عضله گردن یا چشم‌درد به وجود می‌آیند. پزشکان مایوکلینیک معتقدند سردردهای تنشی می‌توانند از ۳۰ دقیقه تا یک هفته باقی بمانند. (کمال، ۱۳۹۵، ص ۲۷)

- سردردهای مزمن روزانه

اگر چه اغلب افراد گاهی دچار سردرد می‌شوند، اما پزشکان مایوکلینیک معتقدند چنانچه تعداد روزهایی که فرد سردرد دارد، بیشتر از تعداد روزهایی باشد که سردرد ندارد؛ احتمالاً دچار این نوع از سردرد شده است. ماهیت متوالی این نوع سردرد، آن را در بین بدترین سردردهای ناتوان‌ساز قرار می‌دهد. (همان)

- سردردهای استرسی

استرس ناشی از انتظار دریافت اطلاعات از اینترنت، کندی بارگذاری صفحات، خرابی رایانه و امثال آنها می‌تواند باعث بروز این نوع سردرد شود. (همان، ص ۲۸)

۲.۲.۳. بیماری‌های گردن و ستون فقرات

استفاده از تلفن همراه، وزنی معادل ۲۷ کیلوگرم (معادل وزن یک کودک ۸ ساله) را بر گردن وارد می‌کند. کاربران تلفن همراه به طور متوسط بین ۲ تا ۴ ساعت سر خود را پایین نگه می‌دارند که این عمل موجب فشار اضافی ۷۰۰ تا ۱۴۰۰ ساعت به صورت سالانه در ناحیه ستون فقرات گردنی می‌شود. نشستن نادرست پشت رایانه به‌ویژه اگر با چاقی و کمبود ورزش و تحرک همراه باشد، موجب درد کمر می‌شود. منشأ این درد معمولاً عضلات، اعصاب، استخوان‌ها و مفاصل در ستون فقرات است. نشستن نادرست و طولانی مدت پشت رایانه، این درد را تشدید می‌کند. (همان، ص ۲۹)

۳.۲.۳. ترومبوز وریدی

لختگی درون رگ، ترومبوز نام دارد. منظور از ترومبوز وریدی، تشکیل لخته خون در رگ‌های وریدی است که اغلب در پاها پدید می‌آید و علت اصلی آن، بی‌حرکی و کم‌شدن آب بدن است. نشستن برای ساعت‌های طولانی پشت رایانه می‌تواند باعث ترومبوز وریدی گردد. به تازگی در هواپیماهای مسافربری نیز اطلاعات هشداردهنده‌ای درباره ترومبوز وریدی به مسافران داده می‌شود و به آن‌ها توصیه می‌گردد تا برای ساعت‌های طولانی بی‌حرکت روی صندلی باقی نمانند. (همان)

۴.۲.۳. اختلالات بالای دست

اختلالات بالای دست شامل سندروم کشیدگی گردن، سندروم مجرای مچ دستی، سندروم مجرای ساعدی، التهاب تاندون دست و مچ، التهاب تاندون و غلاف آن، التهاب کیسه زلالی، کشیدگی مکرر عضلانی و سندروم مجرای خروجی قفسه صدری است. این مشکلات می‌تواند به علت استفاده از اینترنت باشد. (همان، ص ۳۰) این بیماری‌ها اغلب بر

اثر استفاده بیش از حد از یکی از اندام‌های بالای دست (مثل بازوها) و استفاده بیش از حد از یک ابزار مثل صفحه‌کلید یا ماوس ایجاد می‌شوند و به دلیل آسیب‌دیدگی بافت‌ها با درد همراهند. دو گروه از افراد بیشتر در خطر ابتلای به سندروم مجرای خروجی قفسه صدی هستند؛ کسانی که در تصادف‌های رانندگی دچار آسیب‌های گردنی می‌شوند و کسانی که با نشستن نادرست و غیر ارگونومیک^۱ در دوره‌های زمانی طولانی از اینترنت استفاده می‌کنند. (همان)

۵.۲.۳. بیماری‌های چشم

گزارش منتشر شده در مجله BMC ophthalmology، نشان می‌دهد علائم خشکی چشم در کودکانی که مدت زیادی را برای بازی، جستجو در شبکه‌های اجتماعی و اینترنت از طریق تلفن‌های هوشمند صرف می‌کنند، بسیار بیشتر از کودکانی است که از این فناوری کمتر استفاده می‌کنند. ممنوعیت استفاده از تلفن‌های هوشمند به مدت یک‌ماه، موجب کاهش این علائم در کودکان می‌شود. بیماری خشکی چشم هنگامی رخ می‌دهد که چشم‌ها به اندازه کافی اشک تولید نمی‌کنند و در نتیجه قرمز، متورم و تحریک می‌شوند. (همان)

۳.۳. آسیب‌های روانشناختی

سیر تحولات اجتماعی در دنیای معاصر، گویای آن است که چهره بیماری‌ها و اختلالات روانی در حال دگرگونی است؛ به‌گونه‌ای که در سال‌های اخیر منشأ برهم‌زننده سلامت در جهان، اختلال‌ها و بیماری‌های روانی، رفتاری و اجتماعی است. بنا بر پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه اینترنت و شبکه‌های مجازی، فرهنگ حاکم بر اینترنت پیامدهای منفی بر سلامت روان و رفتار انسان‌ها دارد. (ستوده و رشیدی، ۱۳۹۲؛ خسروی و علیزاده، ۱۳۹۰)

«گرفتیز» (۱۹۹۸) در پژوهشی به منظور بررسی نقش اینترنت در حالت‌های روانی افراد، نشان داد که اینترنت یکی از راه‌های دانش‌اندوزی، آگاهی‌افزایی و برقراری ارتباط دوستی

۱. قرارگیری بدن در یک حالت نادرست.

با دیگران است؛ اما از آنجا که اینترنت انبوهی از اطلاعات مثبت و منفی را ارائه می‌دهد، خطرهای بالقوه آن به‌ویژه برای نسل جوان بسیار نگران‌کننده است. «میشل جی منو» (۱۹۹۹) نیز در پژوهشی با عنوان «بررسی تأثیر اینترنت در برخی موضوع‌های روش‌شناختی و ادراکی»، به این نتیجه رسید که نفوذ و گسترش اینترنت در چارچوب‌های بیرون از نهادهای علمی و پژوهشی، از مهم‌ترین عوامل تهدیدکننده بهداشت روانی به شمار می‌آید. (به نقل از شجاعی، ۱۳۸۷، ص ۶)

۱.۳.۳. اعتیاد به شبکه‌های مجازی

وابستگی روزافزون مخاطبان به شبکه‌های اجتماعی و صرف کردن زمان‌های طولانی برای انتشار پست، بازنشر پست‌های سایرین، لایک کردن و امتحان کردن سایر قابلیت‌هایی که شبکه‌های اجتماعی در اختیار آن‌ها قرار می‌دهند، نوعی از اعتیاد اینترنتی به نام اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی را به وجود آورده است. (صبروی خسروشاهی، ۱۳۸۶، ص ۶۸) اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی، پیامدهای روحی متفاوتی برای کاربران به دنبال دارد. افسردگی، خجالتی شدن، گوشه‌گیری و تمایل به دوری از اجتماع و نیز کاهش اعتماد به نفس از جمله این عوارض است. (طارمی، ۱۳۸۷، ص ۱۱)

عدم وجود روابط پایدار و صمیمی با دیگران، نداشتن اعتماد به نفس و شکست در عرصه‌های گوناگون زندگی، زمینه‌ساز اعتیاد افراد به اینترنت است. بنا بر نتایج پژوهش «یانگ» (۱۹۹۸)، یکی از دلایل مهم اعتیاد به اینترنت در افرادی که روابط عمومی کمتری دارند؛ به دست آوردن حمایت‌های اجتماعی است. حمایت اجتماعی با ارتباط‌های اینترنتی زودتر و آسان‌تر به دست می‌آید. با ورود به شبکه‌های اجتماعی و به‌ویژه «اتاق‌های گپ» نوعی آشنایی و همدلی یا همدردی میان کاربران به وجود می‌آید که دارای ارزش‌ها، معیارها، زبان، نشانه‌ها و نوآوری‌های ویژه‌ای است و همگان با این هنجارها هم‌نوایی می‌کنند. در این فضا بسیاری از اطلاعات شخصی میان افراد رد و بدل می‌شود، بدون اینکه احساس ترس، طرد شدن و در معرض داوری بودن وجود داشته باشد. ایجاد این

نوع ارتباط در پیدایش احساس حمایت اجتماعی، مؤثر است. (به نقل از شجاعی، ۱۳۸۷، ص ۸)
 برخی پژوهشگران معتقدند اعتیاد به اینترنت، یکی از آسیب‌های روانشناختی بسیار زیان‌بخشی است که موجب مختل شدن سلامت روانی فرد در جنبه‌های مختلف می‌شود. شماری از پیامدهای منفی اعتیاد به شبکه‌های اینترنتی بر اساس یافته‌های گلدبرگ (۱۹۹۵) عبارتند از:

۱. دگرگونی‌های شدید در سبک زندگی به منظور گذراندن زمان بیشتر در شبکه؛

۲. کاهش کلی فعالیت‌های بدنی؛

۳. بی‌توجهی به سلامت فردی و پرداختن به سرگرمی‌های اینترنتی؛

۴. دور شدن از فعالیت‌های مهم زندگی؛

۵. کمبود خواب و یا تغییر الگوهای خواب، برای گذراندن زمان بیشتر در شبکه؛

۶. کاهش معاشرت و از دست دادن دوستان؛

۷. غفلت از خانواده؛

۸. بی‌توجهی به مسئولیت‌های شغلی و شخصی. (شجاعی، ۱۳۸۷، ص ۹)

۲.۳.۳. افسردگی

بنا بر مطالعات انجام شده، افرادی که به صورت اعتیادگونه از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند؛ نسبت به افراد عادی احساسات منفی بیشتری از جمله افسردگی را تجربه می‌کنند. افرادی نیز که سابقه ابتلا به افسردگی داشته‌اند، بیش از دیگران در معرض خطر هستند. بسیاری از روانشناسان معتقدند آسانی ارتباط‌های اینترنتی می‌تواند موجب تنهایی بیشتر افراد در زمان‌های طولانی شود؛ به‌گونه‌ای که بیشتر به صورت بر خط با غریبه‌ها صحبت کنند، ارتباط سطحی برقرار نمایند و این کارها را به قیمت از دست دادن گفتگوهای چهره به چهره و ارتباط‌های فامیلی و دوستانه انجام دهند. (شجاعی، ۱۳۸۷، ص ۱۰)
 پژوهشگران (عطایی، ۱۳۹۴؛ صدیقی ارفعی، نورمحمدی و سلیمی، ۱۳۹۳) در پژوهشی دو ساله درباره کاربران اینترنت، به این نتیجه دست یافتند که استفاده فزاینده از اینترنت با کاهش ارتباط

خانوادگی و شرکت در محافل اجتماعی محلی همراه است. افزون بر این، شرکت‌کنندگان در این پژوهش به انزوای اجتماعی و افسردگی دچار شده بودند.

به گفته برخی صاحب‌نظران «واقعیت مجازی ایده‌آل و فضای سایبر باید توانایی این را داشته باشد که کاربر را به فراسوی واقعیت دنیای واقعی ببرد»، در نتیجه «فضای واقعی به پس‌زمینه رانده می‌شود و مجاز اهمیت می‌یابد». این در حالی است که تعاملات انسانی، همدردی‌ها و گفتگوی چهره به چهره، نیازهای انسانی هستند که فقط در دنیای حقیقی به وجود می‌آیند. در واقع چنین به نظر می‌رسد که شبکه‌های اجتماعی در بسیاری از مواقع و برای این گروه از اعضای خود به عنوان فضایی جمعی و محیطی برای بودن افراد در کنار هم به کار گرفته نمی‌شود؛ بلکه بیشتر فضایی برای پرداختن به «خود» را شکل می‌دهد و در اختیار کاربران و اعضایش قرار می‌دهد. شکل غالب حضور در شبکه‌های اجتماعی، به صورت تنها و به گشت و گذار در صفحه‌ها و تماشا و مطالعه محتواها و واکنش به آن‌هاست. به عبارت دیگر حضور در این شبکه‌ها توسط چنین افرادی با تنها بودن اما در کنار یکدیگر بودن همراه است؛ نوعی تنهایی که می‌توان آن را «تنهایی جمعی» نامید. (غفاری و شاکری، ۱۳۹۲، ص ۱۳)

۳.۳.۳. اختلال‌های جنسی و روابط نابهنجار

یکی دیگر از آسیب‌های شایع شبکه‌های اجتماعی، اشاعه فحشا، بی‌بندوباری اخلاقی و تحریک جنسی است. «مارک لاسر» (۱۳۸۲) معتقد است در حال حاضر، اینترنت به دلیل داشتن سه ویژگی «دسترسی آسان»، «هزینه اندک» و «ناشناس ماندن کاربر»، به یکی از مهم‌ترین منابع اشاعه هرزه‌نگاری^۱ تبدیل شده است. (فروزان، ۱۳۹۲، ص ۱۲۳) به سبب این شرایط، نوعی رابطه عاشقانه و جنسی از طریق شبکه‌های مجازی ایجاد شده است که از آن به «سکس مجازی» یاد می‌شود. افراد در سکس مجازی، می‌توانند همدیگر را در فضای

۱. Pornography: هر چیزی که محتوای جنسی داشته باشد، صرف‌نظر از ابزار مورد استفاده آن مانند عکس، فیلم، گزارش و... هرزه‌نگاری نامیده می‌شود.

اینترنت ببینند و بدون تماس جسمانی، رابطه عاشقانه و سکسی را تجربه کنند. شکل‌گیری چنین شرایطی در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند نقطه آغازی برای انقلاب دیگری در عرصه اخلاق جنسی باشد. بر اساس برخی پژوهش‌ها (یاهارت، ۱۳۸۷؛ سیدان و کمالی، ۱۳۹۶)، سکس مجازی می‌تواند به کابوسی تبدیل شود و افراد را وا دارد تا خانه و کاشانه خود را در جستجوی شخص دلخواه خود رها کنند. با وجود چنین شواهدی است که می‌توان شبکه‌های مجازی را عامل ترویج انحراف‌های اخلاقی در جامعه، به‌ویژه برای نسل جوان دانست. (فروزان، ۱۳۹۲، ص ۱۲۴)

سوءاستفاده‌های جنسی، یکی دیگر از معایب روانی شبکه‌های اجتماعی مجازی است. بنا بر گزارش بیان شده در گردهمایی جهانی «کارشناسی برای حمایت کودکان در برابر سوءاستفاده جنسی» که در سال ۱۹۹۹ برگزار شد، «هر چه اینترنت بیشتر توسعه پیدا کند، کودکان بیشتر در معرض محتویات خطرناک آن قرار خواهند گرفت. فعالیت‌های محرمانه مربوط به فحش‌های کودکان و پورنوگرافی^۱ که از طریق اینترنت مورد استفاده واقع می‌شود، اکنون از مسائل حاد به شمار می‌رود». (اکبری، ۱۳۹۰، ص ۱۶۳)

نتیجه‌گیری

اگر چه شبکه‌های اجتماعی مجازی، ابزاری مناسب برای توسعه افکار و اندیشه‌های بشری و انتقال دانش و اطلاعات به شمار می‌روند، اما دارای معایب و آسیب‌های بسیاری در تربیت نوجوانان و تهدیدی جدی برای جامعه دینی هستند. «تخریب روابط اجتماعی و انزواطلبی»، «بحران هویت و از خودبیگانگی»، «نهیلیسم ارزشی»، «سردرد و بیماری‌های گردن و کمر»، «ترومبوز وریدی»، «اختلالات بالای دست»، «بیماری‌های چشمی»، «اعتیاد به شبکه‌های مجازی»، «افسردگی» و نیز «اختلالات جنسی و روابط ناهنجار» از جمله

۱. پورنوگرافی یا هرزه‌نگاری جسم و نمایش بی‌پرده از رفتار جنسی با هدف هیجان، تحریک یا ارضای جنسی است که در قالب‌های مختلفی از جمله کتاب، عکس، پویانمایی، مجسمه، متن، نقاشی، فیلم، بازی و مجله ارائه می‌شود.

آسیب‌هایی است که در این فضا نوجوانان و به طور کلی جامعه را تهدید می‌کند. با توجه به فرایند جهانی شدن و مواجه شدن نسل متراکم جوان ایرانی با فضای مجازی، ضروری است عواقب این مواجهه در ایجاد بحران‌های هویتی مورد بررسی قرار گیرد. با روشنگری جامعه و به‌ویژه والدین و نوجوانان نسبت به معایب و آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی، می‌توان فضای تهدید را به فضای فرصت برای جامعه دینی تبدیل نمود تا افق روشنی در مسیر پیوند صحیح سنت و مدرنیته ظهور یابد. در این مسیر می‌توان با قانونمند کردن مقابله با جرایم سایبر، توسعه شبکه‌های اجتماعی مجازی بومی و آموزش و آگاه‌سازی خانواده‌ها، مراقبت و کنترل والدین، اولیای مدرسه و دوستان و همسالان، آموزش و آگاه‌سازی جامعه توسط سازمان‌های مختلف به‌ویژه صدا و سیما در کاهش آسیب‌های ناشی از این شبکه‌ها، قدم‌های مؤثری برداشت.

فهرست منابع

فارسی

۱. اکبری، ابوالقاسم و مینا اکبری (۱۳۹۰)، *آسیب شناسی اجتماعی*، چاپ اول، تهران: انتشارات رشد و توسعه.
۲. اکبری، شیما و شهناز هاشمی (۱۳۹۵)، «شبکه های مجازی و جوانان علل گرایش جوانان به شبکه های اجتماعی در فضای مجازی»، سومین همایش ملی راهکارهای توسعه و ترویج علوم تربیتی، روانشناسی، مشاوره و آموزش در ایران، تهران.
۳. ایرانلو، مریم و پگاه گودرزی (۱۳۹۰)، «بررسی رابطه اعتیاد به اینترنت با انزوای اجتماعی و کیفیت تعامل»، پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه علم و فرهنگ، ایران.
۴. آراسته خو، محمد (۱۳۸۱)، *نقد و نگرش بر فرهنگ اصطلاحات علمی و اجتماعی*، چاپ اول، تهران: انتشارات چابخش.
۵. ترلو، کریسپین و آلیس تومیک و لورد لنگل (۱۳۹۰)، *ارتباطات کامپیوتر. واسط: تعاملات اجتماعی و اینترنت*، ترجمه سروناز تربتی، تهران: جامعه شناسان.
۶. ثابت، حافظ (۱۳۷۹)، «درآمدی بر تربیت جنسی در نهج البلاغه»، مجموعه مقالات همایش تربیت در سیره و کلام امام علی (ع)، ویراسته محمدرضا تقی دخت، تهران: مرکز مطالعات تربیت اسلامی.
۷. جوانی، رسول (۱۳۸۶)، «از خود بیگانگی و بحران هویت»، ماهنامه معرفت، سال ۱۶، شماره ۶ (پیاپی ۱۱۷)، ص ۱۳۷-۱۲۱.
۸. حسینی، هادی (۱۳۸۵)، «نگاهی به تحولات دوران نوجوانی»، ماهنامه معرفت، شماره ۱۰۴، ص ۳۳-۲۶.
۹. حسینی، زینب سادات (۱۳۸۵)، «بومی سازی در فضای مجازی»، www.iranwsis.org
۱۰. خجیر، یوسف (۱۳۹۶)، «آسیب شناسی استفاده از شبکه های اجتماعی و نرم افزارهای تلفن همراه در خانواده ایرانی»، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، دوره ۲۰، شماره ۷۷، ص ۱۳۷-۱۰۹.
۱۱. خجیر، یوسف (۱۳۹۳)، «شبکه های اجتماعی ایرانی و خانواده ایرانی»، مجموعه مقالات ششمین کنگره خانواده پژوهی، پژوهشگاه خانواده دانشگاه شهید بهشتی، تهران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
۱۲. خدایاری فرد، محمد (۱۳۸۰)، *مسائل نوجوانان و جوانان*، تهران: انجمن اولیاء و مربیان.
۱۳. خسروشاهی، قدرت الله و حسین جوادی حسین آبادی (۱۳۹۵)، «تحلیل رابطه مؤلفه های هویت دینی و پیشگیری از جرم»، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، دوره ۴، شماره ۱۷، ص ۱۲۵-۹۱.
۱۴. خسروی، زهره و ام هانی صحرانی عزیزاده (۱۳۹۰)، «رابطه اعتیاد به اینترنت با عملکرد خانواده و سلامت روان در دانش آموزان»، دو فصلنامه مطالعات روانشناسی تربیتی، دوره ۸، شماره ۱۴، ص ۸۰-۵۹.
۱۵. داوودی، محمد و علی حسین زاده (۱۳۹۱)، *سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت (ع)*، چاپ دوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۶. زکی، محمد علی (۱۳۹۷)، «تبیین جامعه شناختی علل گرایش جوانان به شبکه های اجتماعی مجازی»،

- مطالعات کاربردی در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی سال ۱، شماره ۲، ص ۲۴-۱.
۱۷. زمانیان، علیرضا (۱۳۸۵)، «نیهلیم؛ از انکار تا واقعیت»، فصلنامه راهبرد، شماره ۴۰، ص ۸۷-۱۱۴.
۱۸. ستوده، هاجر و کیانوش رشیدی (۱۳۹۲)، «پیامدهای فن‌آوری اطلاعات برای سلامت روان، اخلاق و اجتماع»، دوماهنامه مدیریت اطلاعات سلامت، دوره ۱۰، شماره ۲، ص ۱۶-۱.
۱۹. سلیمانی پور، روح‌الله (۱۳۸۹)، «شبکه‌های اجتماعی، فرصت‌ها و تهدیدها»، فصلنامه ره‌آورد نور، شماره ۳۱، ص ۱۹-۱۴.
۲۰. سیاح طاهری، محمدحسین و دیگران (۱۳۹۵)، حقیقت مجازی، تهران: انتشارات مرکز ملی فضای مجازی.
۲۱. سیدان، فریبا و طلعت سادات کمالی (۱۳۹۶)، «بازنمایی خشونت علیه زنان در فضای مجازی»، اولین همایش پیشگیری از خشونت چالش‌ها و راهکارها، تهران.
۲۲. شاه‌جهان‌پور، سعید (۱۳۹۶)، «نقش فرهنگ در پیشگیری از جرم»، فصلنامه قانون یار، دوره ۴، شماره ۴، ص ۶۱-۷۲.
۲۳. شجاعی، محمدصادق (۱۳۸۷)، «روانشناسی و آسیب‌شناسی اینترنت»، فصلنامه روانشناسی و دین، شماره ۱، ص ۱۴۲-۱۱۵.
۲۴. صبوری خسروشاهی، حبیب (۱۳۸۶)، بررسی آسیب‌های اجتماعی/اینترنت، تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۲۵. صدیقی ارفعی، فریبرز و محمد نورمحمدی نجف‌آبادی و محمدعارف سلیمی (۱۳۹۳)، «بررسی آسیب‌های اخلاقی اینترنت بر خانواده»، چهارمین همایش ملی اخلاق و آداب زندگی، تهران.
۲۶. طارمی، محمدحسین (۱۳۸۷)، «فضای سایبر؛ آسیب‌ها و مخاطرات»، فصلنامه ره‌آورد نور، شماره ۲۲ (پیاپی ۳۹)، ص ۳۸-۳۲.
۲۷. عاملی، سعیدرضا و حسین حسینی (۱۳۹۱)، «دو فضایی شدن آسیب‌ها و ناهنجاری‌های فضای مجازی؛ مطالعه تطبیقی سیاست‌گذاری‌ها»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره ۵، شماره ۱، ص ۳۰-۱.
۲۸. عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۹)، رویکرد انتقادی به استعمار مجازی آمریکا: امپراتوری‌های مجازی و قدرت نرم، تهران: امیرکبیر.
۲۹. عطایی، پری (۱۳۹۴)، «تحلیل جامعه‌شناختی تأثیر فضای مجازی بر ارتباطات افراد در خانواده‌ها»، دومین کنفرانس بین‌المللی علوم رفتاری و مطالعات اجتماعی، تهران.
۳۰. غفاری، جلال و محمدعلی شاکری (۱۳۹۲)، «از همبستگی تا تنهایی در انسان‌شناسی شهری؛ شبکه‌های اجتماعی و زندگی شهری»، مجموعه مقالات همایش تخصصی بررسی ابعاد شبکه‌های اجتماعی، تهران: جهاد دانشگاهی.
۳۱. فروزان، یونس و حامد فروزان (۱۳۹۲)، «ظهور شبکه‌های اجتماعی مجازی و تأثیر آن بر تغییرات رفتاری در زندگی انسان»، مجموعه مقالات همایش تخصصی بررسی ابعاد شبکه‌های اجتماعی، تهران: جهاد دانشگاهی.
۳۲. کرم‌اللهی، نعمت‌الله (۱۳۸۷)، «بررسی جامعه‌شناختی آثار استفاده از اینترنت بر دینداری جوانان».

- پایان نامه دکتری علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران.
۳۳. کمال، حامد و محمد کمال (۱۳۹۵)، *ناگفته‌های فضای مجازی*، چاپ پنجم، اصفهان: عروج ایمان.
 ۳۴. گل محمدی، احمد (۱۳۸۶)، *جهانی شدن، فرهنگ، هویت*، چاپ سوم، تهران: نشر نی.
 ۳۵. لاسر، مارک (۱۳۸۲)، «هرزه‌انگاری در اینترنت»، *ماهنامه سیاحت غرب*، شماره ۹۰، ص ۲۴-۳۴.
 ۳۶. محمدی جو، امیر (۱۳۹۲)، «نقش اینترنت بر انزوای اجتماعی در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز»، *فصلنامه مطالعات رسانه‌ای*، دوره ۸، شماره ۲۲، ص ۱۹-۳۰.
 ۳۷. معمار، ثریا و صمد عدلی پور و فائزه خاکساری (۱۳۹۱)، «شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویتی ایران)»، *فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، دوره ۱، شماره ۴، ص ۱۷۶-۱۵۵.
 ۳۸. میرفردی، اصغر و مریم مختاری و عبدالله ولی‌نژاد (۱۳۹۶)، «میزان دینداری و ارتباط آن با استفاده از شبکه‌های اجتماعی اینترنتی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه یاسوج)»، *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، دوره ۲۸، شماره ۲ (پیاپی ۶۶)، ص ۱۶-۱.
 ۳۹. یاهارت، کلود و کلود یاهربست (۱۳۸۷)، «سکس مجازی، تصویر زنان در هنرهای دیجیتال»، *ماهنامه سیاحت غرب*، شماره ۶۳، ص ۲۳-۱۷.

عربی

۱. ابن فارس، احمد (بی‌تا)، *معجم مقاییس اللغة*، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، چاپ اول، قم: مکتب الاعلام اسلامی.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۳۸۹)، *لسان العرب*، بیروت: دار صادر.
۳. راغب اصفهانی، حسین (۱۴۲۷)، *معجم مفردات الفاظ القرآن*، تحقیق صفوان عدنان داوودی، چاپ دوم، قم: طلیعه نور.
۴. طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵)، *مجمع البحرین*، تحقیق احمد حسینی شکوری، تهران: مکتبه المرتضویه.
۵. فراهیدی، خلیل بن احمد (بی‌تا)، *العین*، چاپ دوم، قم: هجرت.
۶. مصطفوی تبریزی، حسن (۱۳۹۳)، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، چاپ دوم، تهران: مرکز نشر آثار العلامة المصطفوی.